

U V O D

Bankarstvo kao nauka ima dužu istoriju nego druge privredne nauke. Novac i prapočeci njegovih institucija sežu do samog izvorišta i prvih transakcija s robom. Novac se pojavio početkom trgovine, a odmah zatim su se pojavile i prve bankarske institucije, ali u jednostavnijem obliku. Bankarska djelatnost svoj procvat doživljava u srednjem vijeku kada se stvaraju temelji modernog bankarstva. Prve banke se ne mogu uporediti sa savremenim bankama. Postoji sličnost samo u djelatnosti, dok se organizacija i oblik poslova bitno razlikuju.

Bankarstvo (engl. banking, njem. Bankgeschäft, Bankwesen)¹, je poslovanje koje obuhvata držanje depozita i posuđivanje novca. Organizacija i funkcionisanje savremenog bankarstva zasnovano je na kreditu, a sistem kredita moguć je uglavnom zbog razvoja bankarskog sistema. Bankari posluju s dugom – svojim i dugom drugih ljudi. Dugovanje banke (tj. depoziti u bankama koji čine obveze banke) dostupna su javnosti. Kupovanjem vrijednosnih papira na temelju svojih depozitnih obaveza, banka zamjenjuje svoje dugove koje imaju karakteristike novca za druge instrumente duga koji nemaju te karakteristike.

Bankarski sistem² uglavnom se sastoji od centralne banke, poslovnih banaka, te štednih i drugih finansijskih institucija. Istorijski gledano bankarstvo je počelo tako što su bogati pojedinci svoj novac posuđivali trgovcima. Pravi procvat doživjelo je tek kad se razvio običaj polaganja novca na čuvanje kod zlatara. Zlatari su shvatili da je samo mali dio novca potreban za zadovoljavanje tekućih potreba, pa su razvili unosnu praksu posuđivanja viškova novca uz kamatu za koje su iz iskustva procjenjivali da im nisu potrebni. U igru su ušli i drugi pojedinci, pa se razvila praksa izdavanja novčanica isplativih na zahtjev donosioca. S vremenom

¹ www.limun.hr/main.aspx

² Bankarski sistem predstavlja organizaciju bankarstva u nekoj zemlji ili grupi zemalja, u smislu strukture, funkcija, vlasništva i međusobne povezanosti banaka.

su se razvile i posebne centralne banke. Pritom su se pojavila dva oprečna stava – bankarska škola (banking school), koja je smatrala da izdavanje novčanica treba prepustiti bankarima koji će ograničiti emisiju tako da se zadovolji potreba poslovanja i trgovine, te valutna škola (currency school), koja je tvrdila da su novčanice samo zamjena za metalni novac, a ne i instrument kredita i da se emisije trebaju ograničiti iznosom zlata koje iza njih stoji.

U pobjedi valutne škole je posebno značajna uloga Engleske banke³ i kasnije po uzoru na nju osnovanih centralnih banaka u većini drugih zemalja. Zlatno pokriće se s vremenom smanjivalo, pa je i konačno nestalo, ali je zadržana praksa da država za izdavanje novca ovlasti centralnu banku.

Osnovna je uloga i značaj poslovnih banaka u tome što omogućuju transakcije bez potrebe plaćanja u novcu. Pritom banke stvaraju novac. Bankarski novac danas čini glavninu ponude novca u svakoj zemlji. Bankarski depoziti su obaveze banaka koje za protivtežu imaju gotovinu, vrijednosne papire ili zajmove. Kad pojedinac želi posuditi novac od banke, nudi joj za osiguranje neko sredstvo (vrijednosni papir, zalog ili garanciju da će moći plaćati kamate i otplatiti glavnicu); banka otvara račun za posuđivača (zajamoprimca), tj. nudi mu knjižni dug u obliku bankarskog depozita. Pojedinac dobija kupovnu moć u obliku novca kojim prethodno nije raspolagao, a ta operacija povećava ukupnu ponudu novca. Tako zajam stvara depozit. Depozit se na sličan način stvara i kad banka sama nabavi neko sredstvo, npr. kad banka kupi vrijednosne papire koje plaća odobravajući račun prodavca vrijednosnog papira (bilo u svojoj ili u drugoj banci).

³ Banka engleske (The Bank of England) je centralna banka Velike Britanije. Znana kao i “Stara Dama” (the 'Old Lady'), banka je osnovana 1694, nacionalizovana je 1 marta 1946 god., i dobila nezavisnost 1997 god. Stoji u centru finansijskog sistema Velike Britanije, povjerena joj je obaveza da promoviše i upravlja monetarnom i finansijskom stabilnošću kao njenim doprinosom zdravoj ekonomiji.

Bez obzira na način stvaranja, pojedinac uvijek dobija potraživanje kod banke u obliku depozita, a banka dobija potraživanje od pojedinca u obliku vrijednosnog papira ili obećanja plaćanja. Značajno je pritom što potraživanje pojedinca zapravo predstavlja novac. Osnova svih bankarskih operacija je povjerenje javnosti da će stvoreni novac biti prihvaćen za plaćanje dugova. Događa se da banke ne mogu isplatiti sve depozitare koji žele zamijeniti svoje depozite za novac i onda nastaje panika i navala na banke (run)⁴. Kako bi izbjegli takve situacije i mogli isplatiti sve zahtjeve depozitara, bankari drže određene rezerve gotovine i likvidnih sredstava koja se mogu brzo pretvoriti u gotovinu. No, nijedna savremena banka ne bi mogla sve svoje obveze isplatiti u gotovini. Budući da banka zarađuje na profitima što ih ostvaruje davanjem zajmova i investiranjem, postoji sukob između profitabilnosti i likvidnosti. U nekim zemljama banke drže rezerve prema svom iskustvu, a u većini zemalja su obvezna rezerva i rezerva likvidnosti utvrđene zakonom. U većini zemalja bankarski sistem kontroliše centralna banka sama ili u saradnji s ministarstvom finansija ili agancijom za kontrolu rada banaka. Te institucije zajedno obično se nazivaju monetarnim vlastima. Bankarsko pravo je skup pravnih normi koje regulišu status i poslovanje banaka kao i drugih finansijskih organizacija. Vidljive su u bankarskom pravu dvije grupe normi koje se po predmetu svog regulisanja i svojoj prirodi razlikuju. Prva grupa su norme koje uređuju pravni položaj banaka i drugih finansijskih organizacija, a druga grupa su norme kojima se uređuju ugovori i drugi pravni poslovi koje banka, a i ostale finansijske organizacije zaključuju sa klijentima, pravnim i fizičkim licima.

⁴ (bank run). Slučaj navale štediša na banku izložili su i objasnili Dajmond i Dajbvig (Diamond i Dybvig) (1983.) u svom poznatom modelu koji se zasniva na postojanju dviju ravnoteža: prva je situacija navale depozitara na banku, a druga je situacija u kojoj depozitari vjeruju u banku i u njoj zadržavaju svoje depozite. Prva (loša) ravnotežna situacija nastaje kada pojedini depozitari povlače depozite zbog straha da će to učiniti i sve ostale štediša zbog bilo kojeg razloga, dovodeći banku ubrzo u stanje nelikvidnosti, premda je banka bila u početku likvidna.

Da bismo shvatili pojmove kao što su monetarna politika, bankarski sistem i depozitni novac, najprije ćemo obraditi pojam samog novca, način njegovog nastanka, funkcije i oblike.